

**Самоосвіта як важлива складова самореалізації працівників органів
внутрішніх справ України в професійній діяльності
Радомський І.П.**

**Завідувач кафедри фізичного виховання навчально-наукового інституту
права та психології НАВС**

Ефективність професійної діяльності правоохоронців залежить від якості їхньої особистої професійної підготовки, уміння швидко орієнтуватися в обстановці, адаптуватися до сучасних умов, адекватно реагувати на ситуацію, передбачати і випереджати дії правопорушників. На виховання таких якостей правоохоронців нової генерації спрямована діяльність вищих навчальних закладів МВС України.

Досвід показує, що чим активніше навчальна діяльність особистості, тим успішніше вирішуються навчальні, виховні та освітні задачі. Саме тому особливе значення набуває посилення проблемності у вирішенні педагогічних питань, розвиток змагальності між працівниками ОВС у оволодінні знаннями, впровадженні особистісно-орієнтованого підходу до людини, проведення творчих дискусій, вирішення професійних задач, збільшення часу самостійної пошукової роботи, уміле керівництво самоосвітою працівника ОВС. Усе це посилює навчальні, освітні можливості педагогічної діяльності.

В. О. Сухомлинський вважав, що учити виховувати самого себе – найскладніша робота вихователя з вихованцями, яка можлива тільки в процесі самопізнання, самовиховання й самовдосконалення. Самовиховання, на думку В. О. Сухомлинського, – це насамперед «людська гідність у дії, це могутній потік, що рухає колесо людської гідності. Справжня майстерність виховання особистості – дати їй можливість самій подумати, як виховувати себе, як стати кращим, як боротися за себе, переборюючи труднощі, переживаючи радість перемоги» [14, с. 326]. М. А. Костенко, досліджуючи професійно-творчий саморозвиток особистості майбутнього фахівця, довела, що «саморозвиток його особистості в навчальному процесі забезпечує подальшу твор-

чу самореалізацію в професійній діяльності та здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти» [8, с. 15].

Самостійність є найбільш істотною ознакою людини і як особистості, і як суб'єкта діяльності. С. У. Гончаренко вважає, що «самостійність характеризується сукупністю знань, умінь і навичок, якими володіє особистість, ставленням особистості до діяльності, її результатів і умов здійснення» [4, с. 297]. Самостійність можна розглядати і як властивість особистості, і як здатність, і як показник активності людини, і як критерій її зрілості в тій або іншій сфері соціальної практики.

Л. Г. Подоляк та В. І. Юрченко визначають самостійність особистості у навчанні як уміння систематизувати, планувати, здійснювати, контролювати й регулювати свою навчально-професійну діяльність і пізнавально-розумові дії без очевидної допомоги й прямого керівництва з боку викладача [11, с. 170].

Для розвитку самостійності в працівників ОВС потрібно формувати такі вміння:

- планувати відповідність виконання завдань, визначати і систематизувати розумові та практичні дії (методи і засоби), які необхідні для цього;
- самостійно контролювати свої дії, зіставляючи їх з метою; якщо є потреба, то потрібно узгоджувати їх між собою, коригувати, уточнювати й регулювати їх застосування;
- оцінювати результати своєї роботи та визначати подальші її перспективи.

Самостійність необхідна і чітко виявляється у самоосвіті та самовихованні особистості. Одними з перших проблеми самоосвіти розглядали С. Т. Шацький і А. С. Макаренко. Б. П. Єсіпов, Д. Б. Богоявленська, Е. Я. Голант, І. М. Грагун вивчали самоосвітню діяльність у зв'язку з самостійною роботою [6]. Пізніше проблему самоосвіти Ю. К. Бабанський, М. О. Данилов, І. Я. Лернер, О. М. Матюшкін, М. І. Махмутов,

С. А. Шапоринський [1; 9; 10] досліджували у тісному зв'язку з формуванням пізнавальної самостійності та проблемним навчанням. У наш час проблему організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності особистості вивчають такі вчені, як В. К. Буряк, Я. В. Галета, Л. М. Романішина, М. І. Сметанський, І. М. Шимко, Н. О. Шишкіна, Е. М. Шиянов та ін. [2; 3; 13; 16].

Дослідники трактують самоосвіту як прагнення й уміння самотужки вирішувати пізнавальні завдання. Її визначають як систему і процес набуття необхідних знань, навичок та умінь шляхом самостійних занять (Є. Комаров) [7, с. 32], як засіб і компонент саморозвитку особистості (Н. М. Трофімова та Є. І. Єр'оміна) [15, с. 42].

А. К. Громцева визначає самоосвіту таким чином: це цілеспрямована, систематична, керована самим студентом пізнавальна діяльність, необхідна для удосконалення його освіти. У цьому випадку студент сам чи за допомогою викладача визначає освітню мету, зміст пізнавальної діяльності, об'єм та організацію своєї роботи [5, с. 13].

Б. Ф. Райський та М. Н. Скаткін вважають, що самоосвіта як форма самостійної пізнавальної діяльності має такі особливості: по-перше, це не обов'язкова, а добровільна пізнавальна діяльність, студенти самі обирають форму самоосвіти, зокрема це може бути індивідуальна робота з книгою, гурток, відвідування лекторію, факультативні заняття, перегляд телепрограм; по-друге, студенти самі регламентують самоосвітню роботу, враховуючи свій вільний час; по-третє, студенти за своєю ініціативою звертаються за допомогою до викладача чи інших спеціалістів [12, с. 81].

Є. О. Комаров визначає самоосвіту як організоване навчання. Учений вказує, що самоосвіта – це досить непростий вид навчання, тому що людина при цьому повинна поєднувати в собі три ролі, зокрема самоорганізатора (як організувати самоосвіту), учня (які мої психологічні особливості та здібності) та вчителя (чого я повинен навчитися і як це зробити). Є. О. Комаров робить

висновок, що отримати знання та навички самоосвіти – означає сформувати, виховати в собі організатора, учителя (викладача) та учня [7, с. 36].

Отже, під самоосвітою розуміється самостійна робота особистості по збагаченню своїх знань, розумінню світу, свого місця та професії в ньому.

Досвід свідчить, що для усвідомлення необхідності самоосвіти потрібна достовірна інформація про свою особистість. Працівник ОВС отримує її в результаті самооцінки своїх якостей, здібностей, знань, навичок та умінь. Але висока думка про свої розумові здібності нічого не варта; розумний той, кого інші вважають розумним. Тому при судженні про себе першочергове значення мають думки оточуючих людей, колективу, реальні успіхи в професійній діяльності. Вірна самооцінка поєднує позитивне в собі з недоліками, і таким чином, формує мотиви самовдосконалення працівника ОВС. Самозадоволення може покласти край спробам особистісного та професійного росту, веде до зупинки в розвитку і навіть до регресу.

Перехід від формування мотиваційних установок в роботі по самоосвіті передбачає визначення цілей та задач, шляхів, засобів та методів цієї роботи. Планування може здійснюватись у вигляді записаних або висловлених самозобов'язань, у вигляді конкретних індивідуальних планів та ін. Слід пам'ятати, що між написаними хорошими планами та успіхами прямого зв'язку немає, але тим не менш, чим більше працівник ОВС потребує роботи над собою, тим більше потрібні для нього плани. Для починаючого службову кар'єру молодого працівника ОВС, перед яким ставиться безліч важливих завдань, такий план являється необхідним робочим інструментом.

Вибір напрямків самоосвіти — справа виключно індивідуальна і визначається головним чином самою особистістю. Найбільш значущими з них, як правило, являються:

- систематичне вивчення актуальних проблем внутрішньої та зовнішньої політики держави;

- оволодіння найбільш складними питаннями в галузі гуманітарних та соціально-економічних наук;
- підвищення рівня та якості знань за профільними, професійно значущими науками;
- підвищення рівня та якості знань в галузі соціальних наук, психології, педагогіки, які необхідні і в житті, і для досягнення високих результатів у службі, в професійному зростанні та практичній діяльності;
- постійне поповнення та розширення методичного арсеналу, який дозволяє вибирати адекватні методи та засоби освіти та самоосвіти;
- формування та розвиток культури спілкування, яка дозволяє встановлювати тісний контакт та взаємодію при вирішенні службових завдань;
- систематичне оновлення знань та умінь методики самовдосконалення, яка дозволить постійно рухатись уперед в професійному зростанні.

Дослідники вважають, що для самоосвітньої діяльності особистості важливе значення має організація навчального процесу. Так, зокрема, Б. Ф. Райський зазначає, що «для формування в суб'єктів навчання готовності до безперервної самоосвіти потрібно включити самоосвіту в навчальний процес як об'єктивно необхідне заняття. Це не нав'язування додаткової, позапрограмної роботи, а зміна характеру навчальної роботи» [12, с. 67]. На думку А. К. Громцевої, «основним шляхом, який допомагає в оволодінні всім комплексом компонентів самоосвітньої діяльності, є насамперед відповідна організація навчальної роботи» [5, с. 32].

Б. Ф. Райський та М. Н. Скоткін визначили декілька основних шляхів, що забезпечують введення самоосвіти у навчальний процес:

- рекомендування викладачем на занятті додаткових джерел, зокрема книг, журнальних статей, телепрограм;
- включення до завдань для самостійної роботи питань, що передбачають самоосвітню діяльність (знайти свої приклади для ілюстрації вивченого, відповісти на проблемні питання, сконструювати таблицю чи графік);

- включення в завдання для самостійної роботи, в плани семінарських та лабораторних робіт, в тематику наукових конференцій таких питань, що стимулювали б осіб що навчаються до самостійного пошуку джерел, необхідних для виконання завдань з подальшим їх опрацюванням;

- надання особам що навчаються чи стимулювання їх самостійності при конкретизації планів-семінарів, семінарських, лабораторних та інших практичних робіт;

- стимулювання на заліках та іспитах тих осіб що навчаються, які обізані з додатковою літературою, які самостійно знайшли нову літературу [12, с. 67–68].

Б. Ф. Райський та М. Н. Скаткін пишуть про декілька рівнів розвитку самоосвітніх умінь. Зокрема вони вважають, що на першому рівні особи що навчаються повинні уміти здійснювати початкове опрацювання навчального матеріалу, наприклад, складати план, конспектувати, спостерігати, тобто уміти вибрати спосіб діяльності й застосувати його при роботі з джерелом. Уміння другого рівня – це уміння здійснювати окремі самоосвітні дії у пошуковій пізнавальній діяльності, тобто побачити проблему, визначити гіпотезу та зробити висновки. Уміння третього рівня стосуються пошукової самоосвітньої діяльності: це уміння використовувати додаткові джерела, уміння самостійно бачити проблему, визначити шляхи вирішення, виконати план, зробити висновки та узагальнення [12, с. 87].

Реалізація планів самоосвіти здійснюється різними методами. Основний серед них — робота з літературою, різноманітною за своїм призначенням та змістом. Саме читання примножує багатство інтелектуального життя, розвиває розумові здібності, формує смак, вчить осягати прекрасне.

Необхідно не просто уміти читати, а знати як читати і що читати. Читання надає лише вихідний матеріал, головне ж складається у праці думки над отриманою інформацією.

Самоосвіта пов'язана з навичками та вміннями швидко знаходити необхідну літературу, ведення особистого каталогу книг за напрямками, які досліджуються; попереднього ознайомлення з книгою, покажчиками та примітками; швидким орієнтуванням в тексті книги, аналізу її тексту, виділення основних думок, відокремлення основного від другорядного, розуміння висновків та ін.; потребою пов'язувати прочитане з вже наявними знаннями, самостійно оцінювати прочитаний матеріал, робити необхідні записи при читанні; одночасною роботою над декількома джерелами та ін..

Важливе значення в наш час має вміння орієнтуватись в потоці інформації. Воно складається зі знання джерел інформації, здатності швидко знаходити потрібні дані, швидко і вірно їх оцінювати, оперативно визначати шляхи та умови їх використання в теоретичній та практичній діяльності. Продуктивне читання в ході самоосвіти передбачає самоконтроль та самоперевірку. Прочитавши та обдумавши яку-небудь невелику та відносно закінчену частину тексту, що вивчається, читач, не заглядаючи в книгу, намагається правильно відповісти собі на наступні запитання: про що говорить автор; що саме він говорить про це; як обґрунтовується думка; які висновки з прочитаного мають практичне значення та ін.. Пошуки відповідей на питання являються продовженням аналізу матеріалу, що вивчається, подальшим його продукуванням і в той же час самоперевіркою.

Велика кількість джерел інформації та необхідність усе переглянути, прочитати, обдумати, записати та ін.. підвищує роль раціонального (швидкого) читання.

В. О. Сухомлинський вважав, що «без самостійного читання неможливий свідомий вибір життєвого шляху. Щоб зацікавленість чимось не виявилась скороминущою і випадковою, хай в роки отрочтва людина багато читає, думає, шукає; хай інтелектуальне життя тісно пов'язується з творчими, трудовими інтересами. Самоосвіта якраз і являє собою єдність оволодіння знаннями на уроках і тієї самостійної інтелектуальної праці вдома, над книжкою,

в якій виражається тривалий процес становлення схильностей, здібностей, покликання» [14, с. 424].

Б. Ф. Райський та М. Н. Скаткін виділяють такі основні самоосвітні уміння людини при роботі з книгою:

читання книги (суцільне читання, повторне читання, бігле чи ознайомлення з джерелом, часткове використання джерела);

відбір у книзі матеріалу з того чи іншого питання (з одного питання, з кількох питань до однієї теми, групування матеріалу з певного питання);

відшукування у книзі відповідей на поставлені питання, що вимагають продуктивної пізнавальної діяльності (порівняння, аналіз, узагальнення, доказування чи спростування, оцінка);

виділення основного та другорядного у тексті (складання заголовків абзаців чи параграфів, виділення головної думки в кожному розділі, виділення вузлових питань, складання логічного плану з теми);

ведення записів прочитаного (складання плану прочитаного, складання анотації, складання конспекту, складання тезисів, виписки, цитування, відмітки, підкреслювання, реферування, рецензування та складання відгуків);

робота з критичною літературою;

вибір книги за допомогою каталогу, бібліографічного покажчика, довідника;

користування посібниками та довідниковим матеріалом (словниками, довідниками, таблицями) [12, с. 83].

Окрім роботи з книгою, Б. Ф. Райський та М. Н. Скаткін виділяють самоосвітні уміння студентів, необхідні для слухання та запису усного мовлення. Зокрема учені вважають, що особи що навчаються повинні уміти скласти план прослуханої лекції, записувати висновки на основі прослуханого, скласти тези прослуханої лекції, конспектувати все викладене та опрацьовувати записи [12, с. 84].

В. К. Буряк зазначає, що для формування самостійності осіб що навчаються викладач повинен вирішити такі завдання: відібрати матеріал, який треба засвоїти, перевести його в систему завдань, які необхідно розв'язати; організувати саме засвоєння матеріалу; організувати процес оволодіння особами що навчаються знаннями та способами дії з ними (обробка); відібрати необхідні та доцільні у кожній конкретній навчальній ситуації форми і способи впливу на окремих осіб що навчаються і групи в цілому для регулювання діяльності осіб що навчаються у структурі цілісного педагогічного процесу (контроль) [3, с. 49].

Серед інших методів самоосвіти продуктивною є робота з технічними засобами: прослуховування аудіо записів, що мають пізнавальне значення та перегляд відеоматеріалів; робота на персональному комп'ютері (діапазон завдань що можуть вирішуватись тут достатньо великий: від діагностики рівня свого інтелектуального розвитку та підготовленості по різноманітним питанням до інтелектуально-діяльнісного розвитку, удосконалення знань та оволодіння професіональними навичками та уміннями; робота з освітніми сайтами Інтернету, використання електронної пошти для отримання необхідної інформації та ін.); самостійне виконання практичних завдань, цілеспрямоване спостереження за діяльністю досвідчених колег, підвищення кваліфікації на курсах, отримання другої вищої освіти та ін.. Важливо, щоб усі методи, форми та засоби були підпорядковані загальній меті, узгоджувались між собою і в ході роботи зростала їх ефективність.

Отже, самоосвіта передбачає послідовне навчання працівників ОВС видам та прийомам самостійної роботи із зростаючою мірою самостійності, пропаганду самоосвіти через роз'яснення і показ її значення в житті, заохочення працівників ОВС за використання інформації, отриманої шляхом самоосвіти, за успіхи в самостійній роботі з розширення знань.

Література

1. Бабанский Ю. К. Рациональная организация учебной деятельности / Ю. К. Бабанский. – М. : Знание, 1981. – 84 с.
2. Буряк В. К. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра / В. К. Буряк // Рідна шк. – 2001. – № 9. – С. 49–51.
3. Буряк В. К. Умови та засоби самоосвіти студентів / В. К. Буряк // Вища шк. – 2002. – № 6. – С. 18–29.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко ; під ред. С. Головки. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
5. Громцева А. К. Формирование у школьников готовности к самообразованию / А. К. Громцева. – М. : Педагогика, 1983. – 145 с.
6. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся в процессе обучения / Б. П. Есипов. – М. : Просвещение, 1961. – 120 с.
7. Комаров Е. А. Организация, психология и технология самообразования человека работающего / Е. А. Комаров // Упр. персоналом. – 2000. – № 4. – С. 32–36.
8. Костенко М. А. Педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / М. А. Костенко. – Х., 2004. – 20 с.
9. Лернер И. Я. Проблемное обучение / И. Я. Лернер. – М. : Знание, 1974. – 126 с.
10. Матюшкин А. М. Мышление, обучение, творчество / А. М. Матюшкин. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 720 с.
11. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : підручник / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.
12. Руководство самообразованием школьников / под ред. Б. Ф. Райского, М. Н. Скаткина. – М. : Просвещение, 1983. – 127 с.

13. Сметанський М. І. Методологічні засади активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів / М. І. Сметанський // Шлях освіти. – 2000. – № 4. – С. 9–13.

14. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т. 5. Статті / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – 639 с.

15. Трофимова Н. М. Самообразование и творческое развитие личности будущего специалиста / Н. М. Трофимова, Е. И. Еремина // Педагогика. – 2003. – № 2. – С. 42–47.

16. Шимко І. М. Дидактичні умови організації самостійної навчальної роботи студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. М. Шимко. – Кривий Ріг, 2003. – 20 с.

Анотації та ключові слова

В статті розглядаються проблеми самоосвіти, яка разом з самовихованням є складовою самостійності працівника органу внутрішніх справ. Досліджуються найбільш значущі напрямки самоосвіти, рівні розвитку самоосвітніх умінь та основні методи – робота з літературою та технічними засобами.

Ключові слова: самостійність, самоосвіта, самовиховання, рівні розвитку самоосвітніх умінь, робота з книгою.

В статье рассматриваются проблемы самообразования, которое вместе с самовоспитанием является составной частью самостоятельности сотрудника органа внутренних дел. Исследуются наиболее значимые направления самообразования, уровни развития самообразовательных умений и основные методы – работа с литературой и техническими средствами.

Ключевые слова: самостоятельность, самообразование, самовоспитание, уровни развития самообразовательных умений, работа с книгой.

The problems of self-education which together with bringing up are the components of the internal affairs establishments officer's independence are considered in the article. The most significant directions of self-education, levels of the self-educative skills' development and the main methods – work with the literature and technical means are investigated.

Key words: independence, self-education, self bringing up, self-educative skills' development, work with the book.